

УДК 338.001.36

Швець І.Б.

*доктор економічних наук,
професор, проректор з міжнародних зв'язків
Донецького національного технічного університету*

Хадарцев О.В.

*асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*

Shvets I.B.

*Doctor of Economic Science,
Professor, Vice-Rector for International Relations
Donetsk National Technical University*

Khadartsev O.V.

*Assistant of Enterprise Economics and HR-management Department
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University*

**МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕСУРСОЕФЕКТИВНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ
MACROECONOMIC TRENDS RESOURCE EFFICIENCY NATIONAL
ECONOMY**

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню тенденцій ресурсоефективності та ресурсоспоживання в Україні на макрорівні. Досліджено теоретичні підходи щодо обґрунтування показників ресурсоефективності, здійснено якісну характеристику національної економіки як інституційної одиниці, проведено співставне порівняння основних макроекономічних індикаторів.*

***Ключові слова:** ресурсоефективність, ресурсозбереження, інституційна одиниця, макроекономічні тенденції, ресурси, фактори виробництва, продуктивні сили*

Вступ та постановка проблеми. Виявленню сучасних проблем та перешкод ресурсозбереженню присвячена значна кількість досліджень, де наводяться пропозиції щодо вдосконалення заходів політики та поліпшення ефективності чинних інструментів ресурсозбереження. Проте одним із суттєвих недоліків даних розробок є переважна дискретність аналізу, що призводить до обминання системності існуючих проблем. Проблематика ресурсоспоживання та ресурсозбереження повинна розглядатись з позицій комплексних взаємозв'язків національного економічного середовища в цілому (як кількісних, так і якісних), оскільки дискретність аналізу ставить під сумнів можливість реального застосування пропозицій щодо активізації і удосконалення ресурсозбереження в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика комплексного оцінювання ефективності ресурсоспоживання і ресурсозбереження розглядається у працях багатьох науковців, зокрема Т.І. Батракової, І.П. Вовк, Т.Г. Логутової та О.В. Полторацької, Ю.О. Набатової та В.Г. Бабенко-Левади, І.В. Чикало, А.І. Шаповал та інших. Проте недостатньо дослідженими залишаються питання причинно-наслідкових взаємозалежностей результативності процесів ресурсозбереження зі станом економічного середовища в цілому, оскільки сам він створює необхідні передумови для активізації ресурсозбереження.

Метою даної роботи є здійснити порівняльний економічний аналіз тенденцій ресурсоефективності та ресурсоспоживання на макрорівні, для виявлення якісної характеристики стану національного економічного середовища.

Результати дослідження.

Тенденції ресурсоспоживання в економіці країни та ресурсозберігаюча активність цілком залежать від ефективності механізмів формування і реалізації політики ресурсозбереження. Таку залежність доцільно розглядати з двох сторін. Перший аспект державної політики полягає у тому, що вона одночасно є показником та критерієм рівня сприйняття стану конкретного економічного

середовища, адекватності оцінювання прямих і непрямих залежностей між його складовими, механізмів взаємодії, потреб і умов щодо стабільного функціонування та розвитку. Другим аспектом є підхід до тенденцій ресурсоспоживання та ресурсоефективності як до закономірного агрегованого результату дієвості політики ресурсозбереження та форм її реалізації. Такий підхід також є відображенням узагальнюючої ефективності всього комплексу заходів, теоретико-методичних засад та інструментарію, якісною характеристикою дотримання процесуальних і процедурних вимог. При цьому вихідним базисом є перший аспект.

Вкрай важливим є визначення соціально-економічного середовища держави, як інституційної одиниці макrorівня. В такому аспекті стан економічного середовища має визначатися через:

- результати володіння «цінностями або активами» (ресурсами у сенсі факторів виробництва), їх «обмін» або «передачу прав власності» на них;
- здатності раціонально «приймати економічні рішення» і «брати участь в економічній діяльності»;
- властивість оптимально «приймати на себе зобов'язання» і «укладати контракти»;
- здатність ефективно організовувати взаємодію інституційних одиниць «всередині».

Об'єктивним узагальненням порівняльних оцінок за такого підходу можуть бути рейтинги світових організацій, де Україна посідає такі місця (за даними на 2015-2016 рр.):

- в рейтингу сприяння бізнес-середовища (Doing Business) – 96 місце з 189 країн;
- в рейтингу економічної свободи (Heritage Foundation and Wall Street Journal) – 161 місце зі 178 країн;
- за рівнем процвітання (Legatum Institute) – 63 місце з 142 країн;
- за рівнем сприйняття корупції (Transparency International) – 142 місце з 190 країн;

- за індексом людського розвитку ООН (United Nations Development Program) – 81 місце з 166 країн.

У рейтингу «Індексу глобальної конкурентоспроможності 2015–2016» Україна знаходиться на 79 місці зі 140 країн. Надійність банків України оцінено за найнижчим показником – 140 зі 140, робота у сфері державного сектора – 130 зі 140, податкове навантаження на бізнес визначено на рівні 118 зі 140. За глобальним інноваційним індексом (складений Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, Корнельським університетом та міжнародною бізнес-школою «Insead») Україна посідає 63 місце з 143 країн.

Тому ресурсозбереження в Україні, як одна зі складових економічної діяльності, та процеси що в ньому відбуваються, є результатом існуючого стану економічного середовища, а отже притаманні йому недоліки і проблеми закономірно відображають специфіку загальноекономічних тенденцій. Але на думку деяких дослідників істотний вплив здійснюють зовнішньо-економічні фактори, а саме залежність від постачання енергоносіїв. Т.Г. Логутова та О.В. Полторацька [1] визначають вплив на економіку саме нафти і газу, які застосовуються в усіх сферах економічної діяльності, оскільки коливання на ринку нафти формує цінову політику як на промислові, так і на продовольчі товари. На їхню думку, ця залежність є найбільш актуальною для добувної, металургійної, хімічної, машинобудівної та будівельної галузей. Тому на основі дослідження А.І. Шаповал [2, с. 202] правомірно зробити висновок, що ресурсоспоживання слід аналізувати з підходу двох груп чинників:

- технічної (технологічної) складової – вплив стану та техніко-технологічного рівня продуктивних сил;

- структурної складової – вплив змін макроекономічних пропорцій в економіці.

Іншим аспектом аналізу тенденцій ресурсоспоживання та ресурсозбереження є об'єктивність індикаторів і показників. Так І.П. Вовк зазначає, що оцінювання ефективності ресурсовикористання слід розглядати не лише з позицій співвідношення «результати/витрати» для окремого суб'єкта

господарювання, а і як поняття, що стосується розподілу ресурсів, товарів тощо [3, с. 108]. На думку автора, формування показників ефективності використання ресурсів має дотримуватися принципів, що передбачають застосування показників для управління ресурсозбереженням, стимулювання задля ефективності ресурсозбереження, взаємозв'язок системи показників ефективності використання ресурсів та ресурсозбереження. Відповідно оцінювання раціонального використання ресурсів має здійснюватися через систему показників. Необхідно також врахувати й припущення Ю.О. Набатової та В.Г. Бабенко-Левади [4] які доводять, що сучасне ресурсоспоживання формується під впливом не технічної і внутрішньовиробничої специфіки, а як результат певних виробничих відносин, де на перше місце виходить фактор управління, який повинен швидко адаптуватись до кризових умов, бути більш гнучким щодо ціноутворюючої ланки та короткостроковим, як в системі реалізації так і в системі виробництва. При цьому зміна умов соціально-економічного розвитку в країні, змінює горизонт впливу ресурсозбереження, оскільки умови визначають пріоритетність стратегій суб'єктів господарювання – від середньострокових і довгострокових до короткострокових і оперативних, що в свою чергу формує кон'юнктуру, актуалізує чи деактуалізує ресурсозбереження. Т.І. Батракова [5] доводить, що ефективність на рівні підприємства має прояв у широкому і локальному аспектах:

- у широкому – за ступенем задоволення попиту споживачів;
- у локальному – системою часткових показників, що характеризують окремі підсистеми або елементи підприємства.

Отже оцінювання тенденцій ресурсоспоживання та ресурсозбереження слід розглядати як модель, що відображає координацію між об'єктивно існуючими потребами підвищення ресурсоефективності, зниження ресурсомісткості ВВП і суспільного виробництва, та процесами які відбуваються в економічному середовищі. Н.В Мельничук визначає [6, с. 189], що основними причинами високої ресурсомісткості національного продукту в Україні є:

- застаріла техніка і технологія виробництва (енергоємність та матеріалоємність продукції в більшості галузей національної економіки мінімум в 2-3 рази перевищують показники розвинутих країн);

- несприятлива структура промислового виробництва з переважанням матеріалоємних, енергоємних виробництв і низькою часткою наукоємних підприємств та сервісного обслуговування;

- відсутність необхідних рециркуляційних систем використання ресурсів, включаючи системи переробки відходів;

- відсутність адекватних правового та економічного механізмів стимулювання розвитку екологічно безпечних технологій і природоохоронних систем;

- відсутність ефективного контролю за охороною навколишнього середовища;

- недостатній кваліфікаційний рівень працюючих і низький ступінь їх обізнаності про прогресивні ресурсоефективні технологічні системи.

Дослідження ресурсоспоживання та ресурсозбереження вимагає визначення сукупності оцінювальних показників, за якими здійснюється аналіз. В цьому аспекті доцільно звернутись до праці І.В. Чикало [7, с. 54-56], яка здійснила групування та аналіз методичних підходів щодо оцінювання ресурсоефективності. І.В. Чикало виділила вісім підходів за складовими оцінки та результуючими показниками, внаслідок чого визначила що ресурсоємність слід розглядати з таких позицій:

- агрегований макроекономічний показник, що акумулює економічні результати виробництва і відображає стан використання ресурсів країни у процесі створення ВВП;

- детермінанта конкурентоспроможності держави та її економічної безпеки;

- напрям виявлення резервів для забезпечення підвищення ефективності використання ресурсів у процесі створення одиниці ВВП;

- результат функціонування виробничої системи, що проявляється у зміні

конкурентоспроможності та досягненні економіко-екологічного та соціального ефектів.

Таким чином ресурсоефективність, ресурсоспоживання та ресурсозбереження є похідними від стану та рівня розвитку продуктивних сил національної економіки – засобів виробництва та трудових ресурсів, які є базовими елементами економіки як виробничої функції. Від рівня розвитку продуктивних сил істотно залежить ефективність використання інших видів ресурсів: матеріальних, природних, фінансових, тощо. В той же час використання матеріальних та нематеріальних ресурсів (факторів суспільного виробництва) сприяє підвищенню продуктивності та інноваційному розвитку продуктивних сил. Зокрема в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень [8, с. 74-80] зазначаються такі сучасні загрози:

- дестимулювання підприємницької діяльності внаслідок збереження глибоких інституційних проблем української економічної системи;
- катастрофічне погіршення інвестиційного клімату, що обумовлює низьку інвестиційну привабливість економіки країни;
- гальмування інноваційних процесів, які є вирішальною умовою забезпечення стійкого економічного розвитку на середньострокову і тривалу перспективу;
- критичний стан основних засобів, ступінь зношеності яких у більшості видів економічної діяльності невпинно зростає, що зумовлює перешкоди технологічній модернізації економіки, втрати від їх низької ефективності, збереження високого рівня ресурсомісткості виробництва;
- високий рівень енергоємності вітчизняної економіки та нераціональна структура споживання паливно-енергетичних ресурсів, що зумовлює низьку конкурентоспроможність української продукції;
- збереження малоперспективної моделі міжнародної спеціалізації України як виробника й експортера сировинної та низькотехнологічної продукції.

Тому дослідження тенденцій ресурсоспоживання має сконцентрувати увагу на характеристиці інституційної одиниці національної економіки, у

аспекті формування ефективної державної економічної політики.

Проведені авторами аналітичні розрахунки на основі щорічних даних Державної служби статистики України дозволяють констатувати наступне. Протягом 2005-2014 рр. відбувалось зростання ВВП України у фактичних цінах з 457,3 млрд. грн. до 1566,7 млрд. грн. (у 3,43 рази), аналогічно зростав й реальний ВВП у порівнянні до попереднього року. Проте при приведенні значень до базового 2005 р., то за даний період значення ВВП практично не змінилося (рис. 1). Спостерігалася тенденція до зростання у 2005-2008 рр., але вплив наслідків кризи призвів до зменшення суспільного виробництва та падіння ВВП у 2009 році на 15,07% до попереднього, та практично досягнув рівня 2005 р. З 2010 р. відбулось незначне підвищення, яке лишалось сталим до 2013 р. включно.

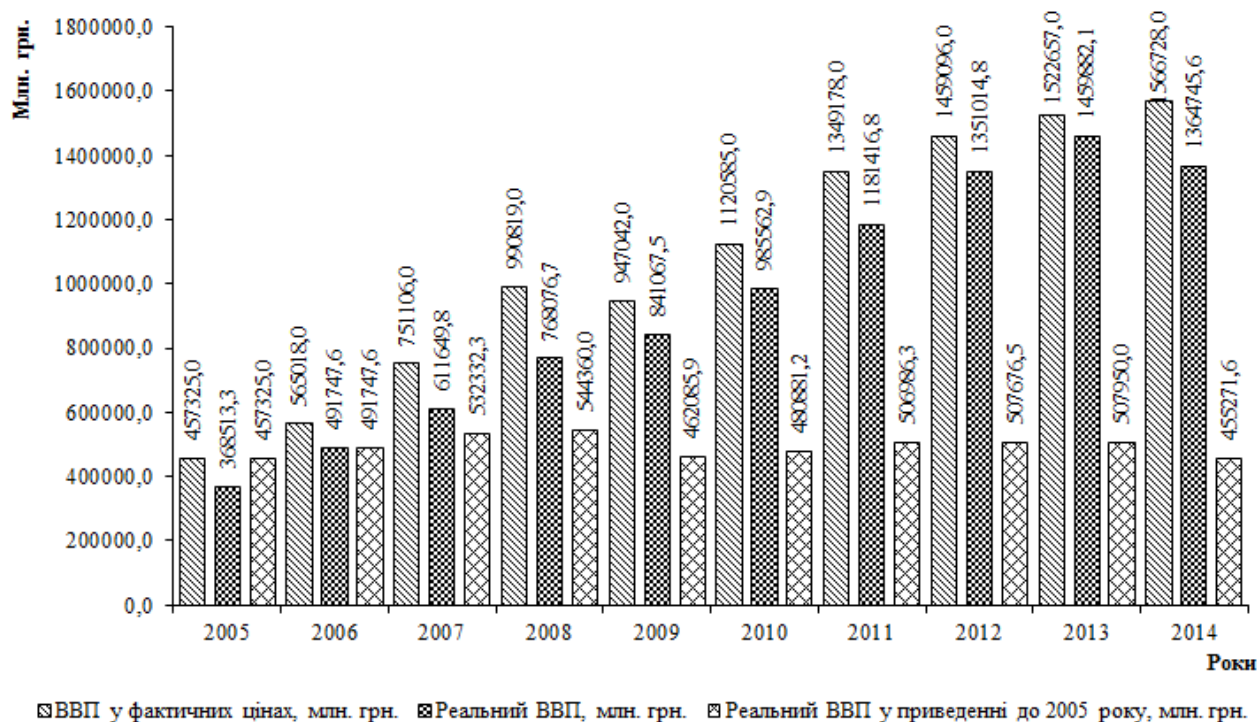

Рисунок 1 – Динаміка ВВП України за 2005-2014 рр. (розраховано авторами за [9])

Зменшення ВВП у 2014 р. пов'язане як політичною і економічною нестабільністю, так і виключенням доданої вартості АР Крим та окупованих східних територій. ВВП 2014 р. у приведенні, зменшився до значення 2005 р. на 0,43%. Варіація ВВП за приведенням склала 5,93%, тобто правомірно вважати,

що істотних зрушень у результатах суспільного виробництва не відбулося. Аналогічна тенденція спостерігається у показниках макроекономічної ефективності чистого внутрішнього продукту і чистого національного доходу.

Оскільки вихідними продуктивними силами економіки є засоби виробництва та трудові ресурси, то доцільним буде здійснити співставлення показників їх наявності з результатами суспільного виробництва (табл. 1). Протягом 2005-2014 рр. істотно зросла вартість основних засобів (за первісною вартістю) – з 1276,2 млрд. грн. у 2005 р. до 13752,1 млрд. грн. у 2014 р., або у 10,78 рази. Але за залишковою вартістю (що відображає запас придатності) зростання склало у 3,44 рази. При цьому рівень зносу зріс з 48,16% до 83,46%. Аналогічно характеризує стан основних засобів і приведення показників до співставлення з 2005 р. Придатність основних засобів практично не змінилась, а отже відсутні істотні якісні зміни у засобах виробництва національної економіки. Подібні тенденції спостерігаються і стосовно трудових ресурсів країни. Варіація зайнятих в економіці протягом 2005-2014 рр. склала 3,86% за загальною кількістю і 7,29% за чисельністю зайнятих на об'єктах господарювання. Зменшення показників зайнятості у 2014 р. пов'язане із вилученням даних по АР Крим та території проведення АТО.

Віддача основних засобів на грн. ВВП протягом 2005-2014 рр. за первісною вартістю зменшилась з 0,358 до 0,114 грн./грн. або в 3,14 рази. Якщо взяти віддачу з погляду рівня придатності основних засобів (за залишковою вартістю) то вона не зазнала істотних змін, хоча протягом 2005-2014 рр. відбувались коливання (середньоквадратичне відхилення склало 0,06 грн./грн., варіація – 8,28%). Отже якісних змін щодо ефективності використання основних фондів не відбулося, коливання спричинені екстенсивними чинниками.

Також якщо за фактичними показниками спостерігається істотне зростання продуктивності праці суспільного виробництва (з 22,1 тис. грн. / особа у 2005 р. до 86,7 тис. грн. / особа у 2014 р. або у 3,92 рази), то у приведенні до 2005 р. продуктивність праці практично не змінилась (варіація

4,75%), хоча у 2014 р. порівняно з 2005 р. вона зросла на 13,9%.

Таблиця 1 – Показники ефективності національної економіки (розраховано авторами за [9])

Показник	Роки										Середнє значення 2005-20014	Стандартне відхилення 2005-20014	Варіація значення 2005-20014
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014			
Віддача основних засобів, грн. ВВП на грн.													
за первісною вартістю	0,358	0,360	0,367	0,315	0,243	0,169	0,182	0,159	0,146	0,114	0,2	0,09	39,23
за залишковою вартістю	0,691	0,730	0,756	0,792	0,593	0,647	0,758	0,683	0,646	0,689	0,7	0,06	8,28
Виробіток по ВВП на 1-го зайнятого, тис. грн./особа													
за загальною чисельністю	22,114	27,256	35,930	47,244	46,903	55,294	66,383	71,685	74,625	86,687	53,4	20,28	37,97
з коригуванням на дефлятор 2005	22,114	23,721	25,465	25,956	22,885	23,728	24,945	24,942	24,895	25,190	24,4	1,16	4,75
за чисельністю зайнятих на суб'єктах господарювання	50,987	68,282	79,652	106,856	103,453	104,021	132,734	146,531	156,505	178,104	112,7	38,49	34,14
з коригуванням на дефлятор 2005	50,987	59,427	56,452	58,707	50,477	44,639	49,878	50,984	52,209	51,755	52,6	4,24	8,08
Фондоозброєність трудових ресурсів тис. грн./особа (за первісною вартістю)													
за загальною чисельністю	61,712	75,681	97,938	150,180	193,335	328,080	363,948	449,439	509,766	760,908	299,1	125,73	72,13
з коригуванням на дефлятор 2005	61,712	65,867	69,412	82,510	94,333	140,790	136,762	156,377	170,055	221,110	119,9	50,71	42,30
за чисельністю зайнятих на суб'єктах господарювання	142,284	189,599	217,114	339,674	426,435	617,195	727,724	918,697	1069,094	1563,327	621,1	1434,07	69,89
з коригуванням на дефлятор 2005	142,284	165,012	153,876	186,618	208,069	264,860	273,460	319,651	356,644	454,283	252,5	96,18	38,09
Фондоозброєність трудових ресурсів тис. грн./особа (за залишковою вартістю)													
за загальною чисельністю	31,991	37,361	47,518	59,659	79,113	85,429	87,583	104,940	115,514	125,872	77,5	30,99	39,99
з коригуванням на дефлятор 2005	31,991	32,516	33,677	32,777	38,601	36,660	32,912	36,513	38,535	36,577	35,1	2,43	6,94
за чисельністю зайнятих на суб'єктах господарювання	73,758	93,598	105,340	134,934	174,499	160,711	175,125	214,508	242,259	258,611	163,3	59,37	36,35
з коригуванням на дефлятор 2005	73,758	81,460	74,658	74,133	85,142	68,967	65,807	74,636	80,816	75,149	75,5	5,48	7,26

Розрахунки також свідчать, що протягом 2005-2014 рр. не відбулось змін у зростанні масштабів національної економіки, тобто правомірно вважати що відбувалось лише просте відтворення суспільного виробництва, а це одна з ознак сталої ресурсоефективності та значної ресурсомісткості (рис. 2)

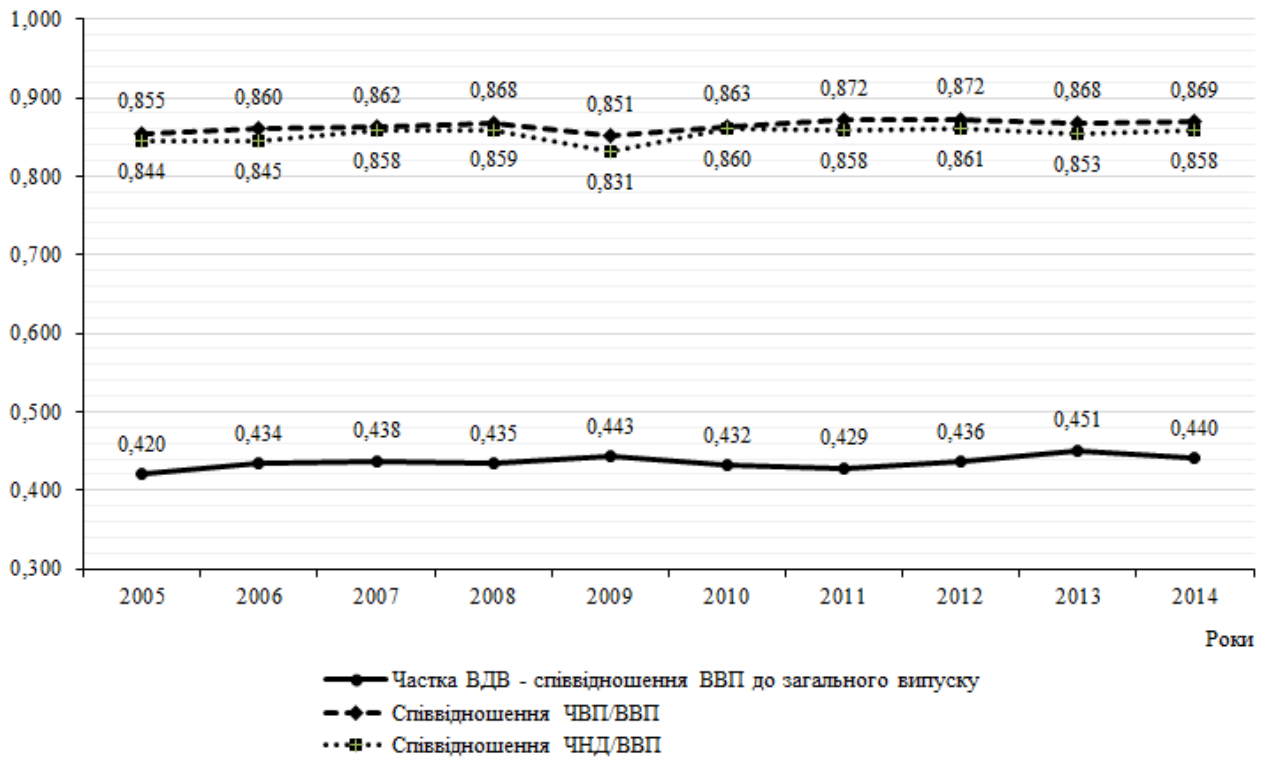

Рисунок 2 – Динаміка питомих макроекономічних показників України за 2005-2014 рр. (розраховано авторами за [9])

При дослідженні тенденцій ресурсоефективності необхідним є врахування структурних особливостей національної економіки, відповідно до гіпотези трьох секторів [10]:

- первинний сектор економіки – видобуток сировини, сільське господарство, добувна, рибна і лісова промисловість;
- вторинний сектор економіки – промислове виробництво та будівництво;
- третинний сектор економіки – сфера послуг, освіта та туризм.

Оскільки за розподілом зайнятих економіка України практично наближається до третьої фази розвитку економіки, яка характеризується як постіндустріальна цивілізація (відсоток робочої сили в первинному секторі

10%, у вторинному секторі 20%, в третинному секторі 70%), то відбувається викривлення процесів суспільного поділу праці та їх невідповідність рівню розвитку продуктивних сил. Розрахунки свідчать, що основний внесок у ВВП і обсяги продукції здійснюється за рахунок другого сектора, а саме промислового виробництва. Таким чином, ефективність ресурсоспоживання другого сектора має стати підґрунтям розвитку економіки України, оскільки третинний сектор, будучи похідним від первинного і вторинного, не може бути відправною точкою генерування стабільного суспільного продукту, а продуктивність первинного сектора істотно залежить від кількісно-якісних характеристик природних ресурсів, що накладає технічні обмеження на можливість інтенсифікації та екстенсифікації виробництва.

Висновки. Таким чином протягом 2005-2014 років економіка України характеризувалась практично сталими обсягами використання продуктивних сил, що вплинуло на однакову результативність суспільного виробництва, а отже правомірно сказати про відсутність зрушень в економіці, з погляду виробничої функції, та незмінності технологічного укладу. В аспекті технічного ресурсоспоживання і технічної ресурсоефективності, існують значні обмеження щодо застосування чинників інтенсифікації суспільного виробництва, оскільки, за умов незмінності технологічного укладу, істотний соціально-економічний розвиток можливо здійснити лише екстенсивними методами, що означає постійне зростання обсягів залучення ресурсів. Показники ефективності національної економіки також свідчать про аналогічні тенденції.

Список використаних джерел:

1. Логутова Т.Г. Проблема ресурсного забезпечення у світовій економіці / Т.Г. Логутова, О.В. Полторацька // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць: у 2-х вип. / ПДТУ. – Мариуполь, 2012. – Вип. 1, Т. 1. – С. 205-211.

2. Шаповал А.І. Еколого-економічні аспекти переходу України до енергозбереження / А.І. Шаповал // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2009. –

№1. – С. 198-205.

3. Вовк І.П. Особливості впровадження заходів ресурсозбереження та методика визначення їх ефективності на машинобудівних підприємствах в контексті ресурсономії / І.П. Вовк // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2012. – №4. – С. 107-117.

4. Набатова Ю.О. Процес формування ресурсозберігаючої політики фінансових суб'єктів господарювання в умовах економічної кризи [Електронний ресурс] / Ю.О. Набатова, В.Г. Бабенко-Левада // Ефективна економіка (електронне фахове видання) – 2015. – №2. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

5. Батракова Т.І. Оцінка ефективності ресурсозбереження підприємств машинобудування в широкому та локальному аспектах / Т.І. Батракова // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі – 2013. – №3(59). – С. 255-261.

6. Мельничук Н.В. Оцінка ефективності ресурсозбереження на рівні підприємства [Електронний ресурс] / Н.В. Мельничук // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування – 2011. – № 4. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal//Chem_Biol/Vnuvgrp/ekon/2011_4/Vek5627.pdf.

7. Чикало І. До питання методики оцінки ресурсоємності національної економіки з позиції забезпечення її конкурентоспроможності / І.В. Чикало // Вісник Тернопільського національного економічного університету – 2010. – №1. – С. 53-65.

8. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки» [Електронний ресурс]. – К.: НІСД, 2014. – 148 с. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>.

9. Статистичні щорічники України за 2006-2014 роки [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України – Режим доступу:

<http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Хадарцев А.В. Влияние структурных изменений национальной экономики на ресурсопотребление и ресурсоэффективность / А.В. Хадарцев // International Scientific-Practical Conference From Baltic to Black Sea: National Models of Economic Systems: Conference Proceedings, Part I, March 25, 2016. Riga: Baltija Publishing. P. 88-90.

***Аннотация.** Статья посвящена исследованию тенденций ресурсоэффективности и ресурсопотребления в Украине на макроуровне. Исследованы теоретические подходы обоснования показателей ресурсоэффективности, выполнена качественная характеристика национальной экономики как институциональной единицы, проведено сопоставимое сравнение основных макроэкономических индикаторов.*

***Ключевые слова:** ресурсоэффективность, ресурсосбережения, институциональная единица, макроэкономические тенденции, ресурсы, факторы производства, продуктивные силы.*

***Summary.** The article investigates trends in resource efficiency and resources in Ukraine at the macro level. Theoretical approaches to resource efficiency indicators study, conducted qualitative characteristics of the national economy as institutional units, held comparable comparison of key macroeconomic indicators.*

***Keywords:** resource efficiency, resource saving, institutional unit, macroeconomic trends, resources, factors of production, the productive forces.*